

40. ДАЛО, ф. Р-82, оп. 1, спр. 1, арк. 49-55. 41. Іващук С. О. Бойові дії радянських партизанських загонів на території Польщі (1942-1944). // Проблеми слов'язнознавства. – ЛДУ, 1991. – N 40. – С. 72. 42. Національний архів при Раді Міністрів республіки Білорусь, ф. 3500, оп. 4, спр. 284, арк. 54. 43. Przybysz K. Walka cywilna Batalionów Chłopskich. // WPH. – 1981. – N 3. – S.81. 44. Очерки истории советско - польских отношений 1917-1977. – М., 1979. – С. 327. 45. ДАРФ, ф. 4459, оп. 12, стр. 241, арк. 206. 46. Problem wojny i okupacji 1939–1944. – W., 1969. – S.340; Okęcki S. Ruch partyzancki w Polsce 1939–1945. – W., 1968. – S.38. 47. ДАЛО, ф.п.-183, оп. 10, спр. 10, арк. 161; Gwardzista. – 1943. – 20 stycznia. 48. Trybuna Wolności. – 1943. – 1 lutego; Ziemia Zachodnie Rzeczypospolitej. – 1942. – Grudzień. 49. ДАРФ, ф. 4459, оп. 12, спр. 235, арк. 75. 50. Новая и новейшая история. – 1964. – № 5. – С. 117.

Ю.А. Киричук

ВБИВСТВО ЯРОСЛАВА ГАЛАНА: ІСТИННІ ВБИВЦІ ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

© Киричук Ю.А., 2001

Висвітлено дійсну роль Міністерства державної безпеки (МДБ) СРСР у вбивстві Я Галана. Чекісти фізично ліквідували відомого громадського діяча, який міг у подальшому вийти з-під партійної опіки. Одночасно каральні радянські органи отримали привід для посилення більшовицьких репресій на західноукраїнських землях.

The article covers the real role of the Ministry of State Security (MGB) of the USSR in the murder of Yaroslav Halan. The agents of state security terminated wellknown public leader who allowed himself many thing which made those agents think that he could go out of their control. Simultaneously Soviet security received a very good pretext for widening their persecute on system in Western Ukraine.

Убивство Ярослава Галана описано в радянській історичній літературі. Комуністична історіографія твердила, що загибель письменника – справа рук бандерівського підпілля [1]. Серед колишніх учасників національно-визвольного руху 40-50-х рр. ХХ ст. давно побутувала версія, що фізичне знищення Галана спровоковане більшовицькими спецслужбами [2].

Мета статті полягає у висвітленні дійсної ролі Міністерства внутрішніх справ – Міністерства державної безпеки СРСР в організації терористичного акту проти Я. Галана. Використано нові архівні матеріали, які ще раніше не перебували в науковому обігу, останні публікації істориків відносно цієї проблеми.

Ярослав Галан був складною політичною фігурою. Все життя він дотримувався ортодоксальних комуністичних поглядів. Крім того, письменник працював (не так важливо, з примусу або ідеї) на органи радянської державної безпеки [3]. Так, весною 1945 р. Я. Галана постійно бачили у товаристві полковника МДБ С. Карина. Сергій Карин у чекістських колах вважався спеціалістом по боротьбі з “українським буржуазним націоналізмом”. Ще у 1921 р. він був причетний до фатального кінця II Зимового походу військ УНР Ю. Тютюнника і трагедії під Базаром. Наприкінці лютого 1945 р. С. Карин як представник уряду УРСР вів переговори із Організацією Українських Націоналістів (ОУН) –

Українською Повстанською Армією (УПА). Також Я. Галан постійно контактував із письменником і одночасно давнім чекістським провокатором В. Беляєвим [4]. Саме з подачі С. Карина і В. Беляєва 8 квітня 1945 р. львівська обласна преса опублікувала статтю Я. Галана (під псевдонімом Володимира Росовича – Ю.К.) “З хрестом чи ножем”, спрямовану проти покійного митрополита А. Шептицького і Української греко-католицької Церкви (УГКЦ). До речі, львівська громадськість певний час вважала, що автором публікації є син В. Стефаніка – Семен. Статтю Я. Галана передрукував офіційний орган КП(б)У – газета “Радянська Україна”. Вона транслювалась по радіо (текст читав артист Львівського театру ім. М. Заньковецької Ю. Івченко), розповсюджувалась окремим виданням, коментувалась на різних зборах [5]. Рука МДБ чітко простежується і в іншому памфлеті письменника “Плюю на папу”, яким він відреагував на папський декреталій 13 липня 1949 року, що відлучив від церкви всіх, хто підтримує комуністів і соціалістів [6]. Чекісти неодноразово використовували Я. Галана у ролі рупору для психологічного залякування західноукраїнської інтелігенції. Наприклад, у липні 1947 р. до Львова прибув заступник Голови Ради Міністрів УРСР Д. З. Мануїльський і виступив перед міською інтелігенцією із доповіддю “Проти українського буржуазного націоналізму”. Виступ Д. Мануїльського 25 липня обговорювався у Львівському університеті імені Івана Франка. Після засідання до Я. Галана, що виступав на зборах, підійшла колишня учасниця легіону Українських Січових Стрільців (УСС), відомий науковець О. Степанівна, з іронією сказавши: “Дякую Вам за те, що Ви хочете моєї смерті, я Вашої не хочу” [7]. Однак це не заважало публіцисту мати свій погляд на окремі проблеми життя в тодішній Україні. Галан вигідно відрізнявся на тлі стандартних радянських бонз. За серію репортажів із Нюрнберзького процесу він завоював авторитет, захищав українську культуру, виступав проти русифікації [8], протестував проти спалення українських картин і книг, які тоді стосами нищили [9]. Запального письменника спробували поставити на місце. Було заборонено його п’єсу “Під золотим орлом”, але впертий Я. Галан продовжував дотримуватись своєї лінії [10]. Він ставав небезпечним. Ще у 1946 р. один із керівників радянських спецслужб у боротьбі проти українського повстанства Т. Строкач наголошував: “Ми Галана притягнемо до судової відповідальності. Галан – лайдак, Галан лайдак великий” [11]. Крім того, Я. Галан багато знав, адже він був посвячений у “таємниці мадридського двору” під час ліквідації УГКЦ. Витягати Я. Галана на судовий політичний процес зразка сталінських монстр-судів 30-х років радянській владі було абсолютно недоцільно. Найвигідніше було ліквідувати письменника, звинувативши у його смерті український рух Опору. Невипадково восени 1949 року у Львові з’являється генерал-лейтенант МДБ, убивця Є. Коновальця, організатор фізичного знищення Л. Троцького Павло Судоплатов [12].

24 жовтня 1949 року Ярослава Галана вбили у Львові, на власній квартирі [13]. Терористичний акт відразу списали на рахунок підпілля. Я. Галану влаштували урочистий похорон на Личаківському цвинтарі. Шпалерами вишикували військо, мотивуючи це необхідністю перестороги від нових “націоналістичних” диверсій. Промовців на траурному мітингу було двоє – письменники П. Козланюк і Ю. Смолич [14].

Загибель Ярослава Галана відіграла у Західній Україні таку роль, як загадкова смерть С.М. Кірова 1934 року у Ленінграді. Вона передувала новій хвилі репресій. У Львові негайно з’явився лідер українських комуністів М. Хрущов, який виступив перед партійно-радянським активом з проблеми ідеологічного виховання [15]. Він накинувся на ректора

Львівського університету Г.М. Савіна із злісним звинуваченням: “Ви для кого готуєте кадри? Для Радянської влади чи для націоналістів?” [16] Із львівських вузів були виключені та заарештовані сотні студентів, паралельно відбувалась чистка підозрілої інтелігенції [17]. За ґратами опинились, а пізніше отримали різні терміни тюремного покарання відомі науковці, вчені, літератори, наприклад О. Дучимінська, О. Степанівна та її син Я. Дашкевич [18]. Хрущов навіть запропонував ввести для жителів Західної України спеціальні паспорти. Однак Москва визнала таку пропозицію політично шкідливою [19].

Формальними вбивцями Я. Галана вважаються учасники бандерівського підпілля І. Лукашевич та М. Стахур, які виконали завдання свого безпосереднього провідника Р. Щепанського (“Буй-Тура”). І. Лукашевич був заарештований одразу після терористичного акту, а М. Стахур ще певний час залишався на волі. Візьмемо до уваги варіант, що названі особи справді могли бути ідейними членами ОУН. Але наказ про знищення Я. Галана міг віддати і провокатор. У тому немає нічого дивного. Трагедія вузькоконспіративних організацій завжди полягала у тому, що вони ніколи не були убезпечені від проникнення в свої структури ворожої агентури. У багатьох випадках неможливо розплутати складний гордіїв вузол, що пов’язує справжніх революціонерів та органи політичного дізнання. Інколи революційно-підпільною боротьбою керував ворог, проти якого та боротьба велась. В кінці 40-х років підпільна мережа ОУН настільки була просякнута ворожою агентурою, що відрізнити, де розпочинався справжній бандерівець, а де закінчувався провокатор із МДБ [20], було важко. Яскраве підтвердження – інспірований чекістами відкритий лист ОУН до М. Рильського, де поетові виносили смертний вирок [21].

Наштовхує на роздуми також факт, що у жовтні 1949 р. Я. Галан зустрівся із заступником начальника Червоноармійського райвідділу МДБ м. Львова капітаном А. Дмитрієвим і передав лист з погрозами, який йому підкинули на квартиру. Лист був мабуть інспірований чекістами. Потрібно було творити легенду про довготривалість підготовки атентату і невідворотність загибелі Я. Галана. Незважаючи на те, що письменник був знайомий із начальником МДБ області генерал-лейтенантом Вороніним, співробітники, котрі відповідали за безпеку Галана, обмежились виданням йому револьвера [22].

Не можна відкидати ще й такого факту. При уважному аналізі судових справ убивць Я. Галана виникає чітка теза, що І. Лукашевич і М. Стахур взагалі не вбивали письменника. Свідченням єдиного свідка – хатньої робітниці Я. Галана вірити не можна. Налякана жінка під тиском МДБ могла назвати кого завгодно. Тим паче І. Лукашевич справді раніше заходив до Я. Галана з метою розв’язання особистих проблем. У матеріалах слідства є надзвичайно суперечливі та серйозні розбіжності. Після вбивства Я. Галана бойовики зв’язали хатню робітницю. Постає запитання – навіщо залишати в живих такого серйозного свідка? Не маючи із собою мотузки, І. Лукашевич обірвав шнур із телефонного апарата і зв’язав ним домробітницю. Але дактилоскопічна експертиза встановила, що відбитки пальців на телефоні не належить І. Лукашевичу. На попередньому слідстві М. Стахур заявив, ніби це він відірвав шнур і зв’язав жінку. Дактилоскопічний аналіз підтвердив правдивість його зізнань [23]. Начебто проблема вичерпалася. Але у травні 1955 року (коли І. Лукашевича і М. Стахура уже давно не було в живих) їхні слідчі справи взяв співробітник 4-го відділу КДБ УРСР у Львівській області Погорецький. Справи потім повернулась в архів, але у них вже не було речових доказів з експертизи відбитків пальців. Жодного службового покарання Погорецький не отримав [24]. Він, ймовірно, виконував волю вищого керівництва. Комусь було вигідно, щоб дактилоскопічні аналізи зникли. Швидше всього, у них зберігались відбитки пальців справжнього убивці.

На користь нашої версії говорить і те, наскільки вигідною була для слідства кандидатура І. Лукашевича. Його батько, священник Д. Лукашевич, був далеким родичем дружини Р. Шухевича – Наталки Березинської [25]. Так перекидався прямий місток зв'язку “убивць” із бандерівським підпіллям.

Є також відомості про причетність до загибелі Я. Галана майбутнього убивці Л. Ребета і С. Бандери Богдана Сташинського, який особисто знав Р. Щепанського (“Буй-Тура”) і вже після терористичного акту зустрівся з М. Стахуром. Це також багато що означає [26].

Радянська влада використала судові процеси над так званими вбивцями Я. Галана для компрометації націоналістичного руху. Військовий трибунал Прикарпатського округу в складі полковника юстиції Мурашина, народних засідателів підполковника Алікаєва, підполковника Ковшикова за закритими дверима 3-4 січня 1951 р. судив І. Лукашевича, його братів О. Лукашевича і М. Лукашевича та їх співучасника Т. Чміля. Обвинувачені визнали вину і були засуджені до смерті. Після відхилення прохання про помилування їх усіх розстріляли у Львові 15 березня 1951 р. [27] 15-16 жовтня 1951 р. військовий трибунал судив М. Стахура [28]. Процес мав відкритий характер, бо Стахур вже був підготовлений до ролі “терориста”. Невипадково судове засідання приурочили майже до дворічного терміну загибелі Я. Галана і в ролі обвинувача виступив знаний з Нюрнберзького процесу Р. Руденко [29]. У красномовного прокурора були великі шанси і можливості для дискредитації бандерівців і він вміло їх реалізував. М. Стахура засудили до шибениці [30]. Після оголошення вироку Стахур панічно скрикнув: “Ми не так... Не так домовлялись” [31]. Із стратою Стахура надзвичайно квапились. Йому навіть не дозволили подати прохання про помилування і повісили 16 жовтня вночі [32]. Коли 19-річного хлопчину вели на езекуцію, він жалібно кричав: “Я не вбивав, не вбивав Галана” [33]. Після завершення процесів Я. Галана посмертно нагородили Сталінською премією [34].

Новий виток у розкритті галанівської справи припадає на 1953-1955 рр. Проводилась чергова агітаційно-пропагандистська кампанія критики “українського буржуазного націоналізму”. З'явилась книжка В. Беляєва і М. Рудницького “Під чужими прапорами”. Було відзнято художній фільм “Іванна” (у головній ролі – Інна Бурдюченко), де у непривабливому світлі показали А. Шептицького. Влаштовували колективні перегляди фільму трудовими колективами, учнівською і вузівською молоддю [35]. На Львівщині 22 червня 1953 р. заарештували формального організатора вбивства Я. Галана Р. Щепанського (“Буй-Тура”) та його боївкарів – М. Мацевка, Ф. Віхотя, Є. Гладківського. Знову ж таки у Галичині тоді у відрядженні перебував П. Судоплатов. Підпільників судив військовий трибунал Прикарпатського військового округу на закритому засіданні. Преса описувала хід процесу. Є свідчення, що Щепанському робили психотропні уколи, які діють на нервову систему. Він визнав, що дав наказ убити Я. Галана і готував терористичні замаху на П. Козланюка і К. Пелехатого. Трибунал засудив Р. Щепанського, М. Мацевка, Ф. Віхотя до розстрілу, а Є. Гладківського – до 25 років ув'язнення. Смертники подали прохання про помилування. Вищу міру замінили в'язницею лише Ф. Віхотю. За офіційними даними, Р. Щепанський і М. Мацевко були розстріляні 10 березня 1955 р. у Києві [36].

Стосовно справжньої ролі Р. Щепанського у вбивстві Я. Галана існують інші версії. У Радянському Союзі місцем ув'язнення особливо небезпечних злочинців була Володимирська в'язниця. Тут перебували “залізна маска” СРСР Василь Сталін, угорський комуніст Янош Кадар, російський білогвардійський політик Василь Шульгін, шведський дипломат

Рауль Валленберг. Після арешту Л. Берії у ній відбував 15-річне покарання П. Судоплатов. У тюрмі він постійно бачив активних учасників підпілля ОУН, колишніх зв'язкових Р. Шухевича Катерину Зарицьку і Ганну Дідик. Як засвідчують очевидці, П. Судоплатов завжди ввічливо розкланювався з ними, в розмові з в'язнями наголошував: "А Щепанського не розстріляли!" [31].

Отже, убивство Я. Галана було вигідне радянським каральним органам. По-перше, усувався громадський діяч, який багато собі дозволяв і міг у перспективі вийти з-під контролю. По-друге, виник прекрасний привід для посилення більшовицьких репресій на західноукраїнських землях. Однак дана версія потребує більш широкого документального підкріплення у формі пошуку і публікації нових архівних матеріалів.

1. Дмитрук К.Є. *Приречені: Буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції*. Львів: 1981. С. 94-95; Масловський В. *Зброя Ярослава Галана*. Львів: 1982. С. 18-19. 2. *Власний архів автора. Розповідь Ю. Шухевича – сина командувача УПА Р. Шухевича, записана 5 листопада 1997 р.* С. 3. 3. *Там само*. С. 4. 4. *Потічний П. Політична думка українського підпілля 1943-1951 // Зустрічі*. 1991. № 2. С. 141; *Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради. (Про злочинну діяльність уніатської церкви – замаскованого і підступного аванпоста католицизму на Сході). Історична хроніка*. Київ: 1970. С. 261; *Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2000. С. 147. 5. *Державний архів Львівської області (далі - ДАЛО). Ф. П-3 (Львівський обласний комітет Комуністичної партії України), оп. 1, спр. 212. арк. 29–46*. 6. *Галан Я. Плюю на папу // Галан Я. Твори*. Т. 3. Київ: 1960. С. 232–235. 7. *ДАЛО. Ф. П-3, оп. 2, спр. 116. арк. 72*. 8. *Ярослав Галан – борець за правду і справедливість. Документи і матеріали (закінчення) // Український історичний журнал*. 1990. № 3. С. 122. 9. *Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа...Львів, 1993. с. 60*. 10. *Ярослав Галан – борець за правду і справедливість*. С. 105. 11. *Олексюк М. Розмова з убивцею // За Вільну Україну*. 1993. 30 березня. С. 2. 12. *Судоплатов П. Разведка и Кремль. Записки нежелательного свидетеля*. Москва: 1996. С. 305. 13. *Вільна Україна*. 1949. 25 жовтня. С. 4. 14. *Смолич Ю. Розповідь про неспокій. Частина 1*. Київ: 1968. С. 262–263. 15. *ДАЛО. Ф. П-3, оп. 3, спр. 472. С. 271*. 16. *Власний архів автора. Розповідь Д. Низового – колишнього працівника Дрогобицького обкому компартії України. Записана 11 жовтня 1994 р.* С. 1. 17. *Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа...С. 54*. 18. *Дашкевич Я. Штрихи до політичного портрету Романа Шухевича // Україна в минулому. Вип. 7. Київ-Львів: 1995. С. 65; Квіт С. Оксфордський стандарт // Шляхи перемоги*. 1998. 26 серпня. С. 6.; *За Вільну Україну*. 1992. 21 липня. С. 2; *За Вільну Україну*. 1992. 17 грудня. С. 2. 19. *Судоплатов П. Разведка и Кремль*. С. 302. 20. *Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття*. С. 244–245. 21. *Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Частина 2*. Львів: 1997. С. 295. 22. *ДАЛО. Ф. П-3, оп. 4, спр. 815. арк. 5*. 23. *Архів Управління Служби Безпеки України у Львівській області (далі - АУСБУЛО). Кримінальна справа 29877. Т.4. арк. 10–79*. 24. *Там само. Кримінальна справа 16606. Т.5. арк. 116–119*. 25. *Там само. Кримінальна справа 16603. Т.1. арк. 192*. 26. *Андрушко В. Скажім собі правду в очі // Визвольний шлях*. 1998. Ч. 7. С. 876; *Олексюк М. Зловісний символ, або чи був Стахур борцем-революціонером // За Вільну Україну*. 1996. 6 вересня. С. 2.; *За Вільну Україну*. 1997. 11 січня. с. 3. 27. *АУСБУЛО. Кримінальна справа 16603. Т.5.. арк. 287*. 28. *Там само. Кримінальна справа 29877. Т.4. арк. 298*. 29. *Потебенько М. Пошук істини*. Київ: 2000. арк. 73. 30. *Вільна Україна*. 1951. 17 жовтня. с. 3. 31. *Олексюк М.*

Зловісний символ або чи був Стахур борцем-революціонером. С. 2. 32. АУСБУЛО. Кримінальна справа 29877. Т.4. арк.315. 33. Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа...С. 60. 34. Судоплатов А. Тайная жизнь генерала Судоплатова. Книга 2. М., 1998. С. 484. 35. Гомін України. 1960. 30 травня. С.1.. 36. АУСБУЛО. Кримінальна справа 32385. Т.38. арк. 15; Кримінальна справа 32385. Т.39. арк. 80, 363, 461, 487, 548; Олексюк М. Розмова з убивцею. С. 2. 37. Олексюк М. Вбивця Коновальця відомий // За Вільну Україну. 1992. 19 вересня. С. 1.

І.М. Стасюк

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У ПІДПІЛЛІ В 1950 – 1960-х РОКАХ

© Стасюк І.М., 2001

Висвітлюється діяльність Української греко-католицької церкви у підпіллі в 1950-1960-х роках.

The illicit activities of the Ukrainian Greek-Catholic Church in 1950-1960-s are elucidated.

Друга половина 40-х років ХХ століття назавжди залишиться в пам'яті віруючих українців як період, коли радянською владою були здійснені акти брутального насильства над сумлінням сотень тисяч греко-католиків. Рішення псевдособору Української греко-католицької церкви, який відбувся 8-10 березня 1946 р. в соборі св.Юра у Львові, та релігійного з'їзду в Мукачеві 28 серпня 1949 р.про розрив унії з Римом і “возз'єднання” її з Російською православною церквою [9, с.103] означали кінець легального існування УГКЦ, ліквідацію її парафій і храмів та масові заслання непокірних священиків у Сибір. Церква була загнана в підпілля, проте, незважаючи на офіційну заборону діяльності, далі продовжувала функціонувати.

Вже з осені 1955 року із місць позбавлення волі почали повертатись репресовані греко-католицькі священики. Як повідомляв уповноважений Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР Корчовий (в документі не вказані ініціали – І.С.) станом на 8 грудня 1956 року із 158 проживаючих у Львівській області отців – греко-католиків 130 побували на засланні, відповідно у Станіславській (Івано-Франківській – І.С.) – з 84 – 29 осіб, Тернопільській – з 35 – 18 чоловік, в Закарпатській – з 119 – 90 осіб [3, с. 120].

З їхнім поверненням відновлюється й подекуди активізується діяльність УГКЦ, що проявилася насамперед в проведенні богослужінь, навіть у закритих уніатських храмах, в захопленні діючих православних церков, поданні заяв віруючими про реєстрацію греко-католицьких громад і духовенства [1, с. 355, 356].

Певні заходи проводились УГКЦ з метою недопущення возз'єднання греко-католицького духовенства з православною церквою. Для цього багато возз'єднаних священиків користувались католицькими обрядами, противились опрацюванню храмів, послаючись на невдоволення мирян. Крім того, деякі з них, що раніше прийняли православ'я, дали таємні клятви уніатам про своє відречення від нього, але залишились на т.зв. православних приходах [4, Ф. П.3. оп. 8. спр. 266. арк. 156, 157; оп. 9. спр. 85. арк. 106].

Великі заслуги у справі навернення опрацюваних священиків в лоно УГКЦ, загалом її розбудови і зміцнення в умовах підпільного функціонування належать єпископу